

SYTUACJA DOCHODOWA GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE PO AKCESJI DO UE I JEJ DETERMINANTY JAKO PRZESŁANKA ROZWOJU ROLNICTWA

Walenty Poczta

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie Uniwersytetu Przyrodniczego
w Poznaniu

Kierownik: prof. dr hab. Walenty Poczta

Słowa kluczowe: sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych w Polsce, akcesja Polski do UE, determinanty dochodów rolniczych, uwarunkowania endogeniczne i egzogeniczne dochodów

Key words: economic condition of Polish farms, Polish integration with the EU, determinants of agricultural incomes, endogenous and exogenous determinants

S y n o p s i s. Celem opracowania jest próba identyfikacji wybranych determinant i wyników uzyskiwanych przez sektor rolny w Polsce oraz ocena ich wpływu na możliwości rozwojowe rolnictwa. W okresie poakcesyjnym przeważały w polskim rolnictwie czynniki sprzyjające wzrostowi dochodów rolniczych, a zatem rozwojowi sektora. Korzystny wpływ wywierały zarówno uwarunkowania endogeniczne (wzrost wolumenu produkcji, poprawa technicznej efektywności wytwarzania), jak i egzogeniczne (przewaga pozytywnego wpływu subwencji dla rolnictwa nad negatywnymi skutkami pogorszenia relacji cenowych).

WSTĘP

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i objęcie zakresem wspólnej polityki rolnej (WPR) stworzyło nowe warunki rozwoju polskiego rolnictwa i gospodarki żywnościowej, w których upatrywano szans rozwiązania najistotniejszych problemów tego sektora [Poczta, Hardt 2005]. W ocenie środowisk rolniczych członkostwo Polski w Unii Europejskiej postrzegane jest w dwojaki sposób. Z jednej strony, objęcie Polski pełnym instrumentarium WPR oraz efektywne wykorzystanie kryjących się za tym możliwości finansowania skutkować będzie poprawą sytuacji dochodowej rolników. Dochody rolników będą bowiem wzrastać z tytułu otrzymania płatności bezpośrednich, wsparcia rynkowego produkcji rolniczej oraz dofinansowania inicjatyw rolniczych w ramach funduszy strukturalnych [Zegar 2004]. Z drugiej strony członkostwo Polski w UE może być także jednym z czynników stagnacji dochodów poprzez wzrost cen środków produkcji, ograniczanie swobodnego wzrostu produkcji w wyniku regulacji WPR czy też nasilenia konkurencji ze strony producentów unijnych [Siemiński 2008]. Istotną zatem jest weryfikacja rozmaitych prognoz i ocen dotyczących wpływu integracji Polski z UE na kierunki i tempo przeobrażeń sektora rolnego.

Celem artykułu jest próba identyfikacji wybranych uwarunkowań i wyników uzyskiwanych przez sektor rolny w Polsce i ocena ich wpływu na możliwości rozwojowe rolnictwa. Wyniki uzyskiwane przez sektor (wyniki na poziomie mezoekonomicznym) są pochodną wyników uzyskiwanych na poziomie mikroekonomicznym (w przypadku rolnictwa na poziomie gospodarstw rolnych). Stąd analizę przeprowadzono na dwóch poziomach – sektorowym, gdzie wykorzystano Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (*Economic Accounts for Agriculture – EAA*), które opracowywane są według jednolitej metodologii w krajach UE i umożliwiają śledzenie dynamiki zmian oraz prowadzenie analiz porównawczych wyników produkcyjno-ekonomicznych w państwach członkowskich UE. Rachunki te ujmują memoriałowo transfery związane z WPR oraz inne transfery [Zegar 2008]. Poziom drugi obejmuje gospodarstwa (na podstawie danych FADN), które tworzą poziom mikroekonomiczny. Zaprezentowane rozważania mają zatem charakter analizy sektorowej, jednak odwołującej się także do wyników i sytuacji gospodarstw rolnych.

Gospodarka rynkowa ze swej istoty wymusza na podmiotach gospodarczych taki sposób prowadzenia przez nie działalności gospodarczej, który skłania do optymalnego wykorzystania zasobów czynników produkcji i maksymalizowania sumy uzyskiwanego dochodu, co jest podstawą zapewniającą ich trwanie i rozwój, czyli innymi słowy uzyskanie i utrzymanie przewagi konkurencyjnej. O konkurencyjności gospodarstw rolnych przede wszystkim decyduje wielkość uzyskiwanego dochodu. Poziom uzyskanego dochodu rozstrzyga bowiem o wypełnieniu przez niego zarówno funkcji konsumpcyjnej, jak i produkcyjnej – decyduje on o opłacie za pracę i o stopie akumulacji. Zatem poziom uzyskanego dochodu wyznacza poziom konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników i możliwości rozwojowe (inwestycyjne) gospodarstw rolnych jako jednostek produkcyjnych¹. Zagadnienie wpływu akcesji na poziom dochodów rolnictwa i rolników było przedmiotem licznych badań i analiz [m.in. Józwiak 2009, Józwiak, Mirkowska 2008, Majewski, Ziętara 2009, Poczta 2009, Poczta, Czubak, Pawlak 2009].

Dochód z gospodarstwa rolnego (dochód rolniczy), a także dochód sektora jako całości jest iloczynem skali produkcji (liczby wytworzonych jednostek) i uzyskiwanego dochodu z jednej jednostki produktu². Można zależność tę zapisać następująco:

$$D_i = \left(Q_i \times p_i - \sum_{j=1}^n N_j \times p_j \right) + d_i - o_i \quad (1)$$

gdzie:

d_i – subwencje do jednej jednostki produktu Q_i ,

o_i – koszty finansowe jednej jednostki produktu Q_i .

W formule 1 zmienną zagregowaną jest dochód z jednej jednostki produktu. Zależy on generalnie od dwóch parametrów: efektywności technicznej wytwarzania, czyli umiejętności przetwarzania surowca w produkt (parametry endogeniczne), i od relacji cenowych – kosztu jednej jednostki nakładu i ceny jednej jednostki produktu (parametry egzogeniczne).

¹ Na podstawie [Poczta 2001]. W niniejszym opracowaniu uwagę skupiono na dochodach gospodarstw towarowych, uzyskujących dochody, głównie z produkcji rolniczej. Dla uproszczenia rozważań w ogóle pominięto kwestię dochodów uzyskiwanych spoza gospodarstwa.

² Dla ułatwienia niniejszych rozważań przyjęto, że wytwarzany jest jeden produkt i , na którego wytworzenie jest zużywane n rodzajów nakładów

Efektywność techniczna (E_t) jest ilorazem produktu i sumy jednostek poszczególnych rodzajów nakładów:

$$E_t = \frac{Q_i}{\sum_{j=1}^n N_j} \quad (2)$$

gdzie:

E_t – efektywność techniczna wytwarzania,

Q_i – jednostka produktu i ,

N_j – suma jednostek zastosowanych rodzajów nakładów, gdzie: $j \in \langle 1, n \rangle$.

Kolejnym elementem określającym wielkość dochodu z jednej jednostki produktu jest relacja cenowa produktu i nakładu, a mówiąc szczegółowiej – cena jednej jednostki produktu i cena jednej jednostki poszczególnych rodzajów nakładów. Po ich uwzględnieniu mówić można o efektywności ekonomicznej wytwarzania, która w tym przypadku jest ilorazem wartości jednej jednostki produktu i sumy wartości poniesionych jednostek poszczególnych rodzajów nakładów.

$$E_e = \frac{Q_i \times p_i}{\sum_{j=1}^n N_j \times p_j} \quad (3)$$

gdzie:

E_e – efektywność ekonomiczna,

p_i – cena jednej jednostki produktu Q_i ,

p_j – cena jednej jednostki nakładu, gdzie: $j \in \langle 1, n \rangle$.

Zatem można uznać, że dochód z jednej jednostki produktu będzie kształtował się następująco:

$$D_i = Q_i \times p_i - \sum_{j=1}^n N_j \times p_j \quad (4)$$

W praktyce formuła 4 musi być uzupełniona, bowiem dochody rolników w znaczącym stopniu korygowane są przez politykę rolną polegającą na wspieraniu z jednej strony rolnictwa dotacjami oraz poborem danin publicznych z drugiej strony. Wówczas całość uzyskiwanego dochodu z jednej jednostki produktu będzie zmieniona o sumę wsparcia i danin publicznych, która na nią przypada. Zatem suma dochodu z jednej jednostki produktu będzie kształtowała się następująco:

$$D_i = (Q_i \times p_i - \sum_{j=1}^n N_j \times p_j) + s_i - d_i \quad (5)$$

gdzie:

s_i – subwencja do jednej jednostki produktu Q_i ,

d_i – daniny publiczne w relacji do jednej jednostki produktu Q_i .

Jeśli wziąć pod uwagę powyższe rozważania, można określić, że wielkość dochodu rolniczego pochodząca z wytwarzania jednego produktu będzie mieścić się w formule:

$$D_g = \sum_{i=1}^k [(Q_i \times p_i - \sum_{j=1}^n N_j \times p_j) + s_i - d_i] \quad (6)$$

W konkluzji można więc stwierdzić, że dochód zarówno poszczególnych gospodarstw, jak i sektora rolnego zależał będzie od:

- skali produkcji (ilości jednostek wytworzonego produktu),
- efektywności technicznej wytwarzania,
- relacji cenowych – ceny jednostki produktu i cen jednostek nakładów,
- subwencji (dopłat) otrzymywanych przez rolników i ponoszonych danin publicznych (obciążeń finansowych).

Czynniki determinujące dochody rolnicze można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Dwa pierwsze czynniki (wolumen, skala produkcji i techniczna efektywność wytwarzania) mają charakter endogeny, są zależne od gospodarujących i od wewnętrznych uwarunkowań występujących w gospodarstwach rolnych. Na ich kształtowanie rolnicy mają bezpośredni wpływ i poprzez nie powinni uzyskiwać poprawę efektywności gospodarowania (efektywności technicznej).

Dwa kolejne czynniki (ceny oraz dotacje i obciążenia finansowe) mają charakter egzogeny. Rolnicy (przynajmniej bezpośrednio) nie mają wpływu na ich wielkość.

UWARUNKOWANIA ROZWOJU ROLNICTWA W ŚWIELE WYNIKÓW SEKTORA ROLNEGO (NA PODSTAWIE RACHUNKÓW EKONOMICZNYCH ROLNICTWA)

Analizy wpływu wybranych uwarunkowań na poziom uzyskiwanych dochodów przez sektor rolny w Polsce po akcesji do UE dokonano porównując wybrane wielkości w okresie poakcesyjnym (w latach 2004-2009) z analogicznymi wielkościami uzyskiwanymi przez sektor rolny w okresie przedakcesyjnym (w latach 1999-2003).

Integracja z UE wpłynęła pozytywnie na skalę produkcji sektora rolnego w Polsce. Wolumen produkcji rolnej w okresie przedakcesyjnym (w latach 1999-2003) wyrażony w cenach stałych roku 2005 wyniósł średniorocznie 53,4 mld zł, natomiast w okresie poakcesyjnym (w latach 2004-2009) jego średni poziom w tych samych cenach stałych kształtował się średnio na poziomie 61,6 mld zł, czyli wzrósł między tymi dwoma okresami o 15,3%, a jego bezwzględny średni przyrost roczny wyniósł 8,2 mld zł (tab. 1.). Jednak między tymi dwoma okresami miał również miejsce przyrost dotacji do produktów o 3,1 mld zł, bowiem w okresie przedakcesyjnym wynosił średnio w cenach stałych 2005 roku 0,3 mld zł, natomiast w okresie poakcesyjnym wynosił średniorocznie 3,4 mld zł (tab. 3.). Oznacza to, że średnioroczny przyrost wolumenu produkcji (8,2 mld zł) w 38% został wywołany przyrostem dotacji do produktów (3,4-0,3 / 8,2 mld zł x 100), natomiast w 62% był to faktyczny przyrost wolumenu produkcji. Zatem produkcja rolna w Polsce w okresie poakcesyjnym była średniorocznie wyższa o około 5,1 mld zł, czyli o 9,5%. Został zatem wypełniony jeden z warunków prowadzących do wzrostu dochodów rolnictwa.

Jednak z punktu widzenia pozytywnego dochodotwórczego oddziaływania wzrostu produkcji istotna jest przyczyna tego wzrostu, którą może być albo wzrost nakładów, albo poprawa efektywności technicznej wytwarzania, albo też oba czynniki łącznie. W okresie poakcesyjnym miał miejsce umiarkowany wzrost wolumenu nakładów (zużycia pośrednie-

Tabela 1. Produkcja rolnicza w Polsce w latach 1999-2009

Wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002	2003	1999-2003 (średnio)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2004-2009 (średnio)
Produkcja sektora rolnego wolumen (ceny stałe 2005 roku)													
mld zł	53,6	51,5	54,1	54,3	53,6	53,4	61,0	60,6	59,9	63,0	63,6	61,5	61,6
2005=100	88,6	85,1	89,4	89,7	88,5	x	100,7	100,0	98,9	104,0	105,0	101,6	x
rok poprzedni=100	95,4	96,1	105,0	100,4	98,6	x	113,9	99,3	98,9	105,2	100,9	96,7	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	115,3
Nominalny wzrost cen produkcji sektora rolnego													
2005=100	85,6	97,0	100,9	94,9	96,6	x	105,9	100,0	105,0	119,8	120,6	123,2	x
rok poprzedni=100	98,6	113,3	104,0	94,0	101,8	x	109,6	94,4	105,0	114,1	100,7	102,1	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	118,3
Produkcja sektora rolnego (ceny bieżące)													
mld zł	45,9	50,0	54,6	51,5	51,8	50,9	64,6	60,6	62,8	75,4	77,7	75,8	69,4
2005=100	75,8	82,6	90,2	85,1	85,5	x	106,7	100,0	103,8	124,6	126,7	125,1	x
rok poprzedni=100	94,1	108,9	109,2	94,4	100,4	x	124,8	93,7	103,8	120,0	101,7	98,8	x
1999-2003 = 100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	136,4
Realny wzrost cen produkcji sektora rolnego													
2005=100	104,2	110,1	110,7	101,8	103,2	x	108,7	100,0	103,4	113,5	111,0	109,5	x
rok poprzedni=100	93,0	105,6	100,5	92,0	101,4	x	105,3	92,0	103,4	109,8	97,8	98,7	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	101,6
Realny przyrost wartości produkcji													
2005=100	92,2	93,7	98,9	91,3	91,3	x	109,5	100,0	102,3	118,1	116,5	111,2	x
rok poprzedni=100	88,8	101,5	105,6	92,3	100,1	x	119,9	91,3	102,3	115,5	98,7	95,4	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	117,2

Źródło: Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, Eurostat i obliczenia własne.

go) – średniorocznie były one wyższe o 3,6% (tab. 2.). Zatem jeśli by przyjąć efektywność przyrostu nakładów na poziomie dotychczasowej przeciętnej efektywności nakładów, można szacować, że faktyczny wzrost wolumenu produkcji o 5,1 mld zł (o 9,5%) był w 38% ($3,6\%/9,5\% \times 100$) wywołany wzrostem nakładów, a w 62% (38-100%) poprawą technicznej efektywności wytwarzania, czyli inaczej faktyczny przyrost wolumenu produkcji rolnej o około 5,1 mld zł wzrósł z tytułu wzrostu nakładów o 1,9 mld zł, a za sprawą poprawy efektywności technicznej wykorzystania ponoszonych nakładów o 3,2 mld zł.

W okresie poakcesyjnym (lata 2004-2009) w stosunku do okresu przed akcesją (lata 1999-2003) miały jednak miejsce zmiany realnych cen produktów rolnych, które były średnio wyższe o 1,6% (tab. 1.). Jeśli by zatem w przyroście wartości produkcji w ujęciu realnym obok realnego wzrostu wolumenu produkcji uwzględnić także realny wzrost cen, wówczas okazuje się, że na średni roczny przyrost wartości produkcji w Polsce w okresie poakcesyjnym w ujęciu realnym wynoszący 11,1% ($109,5 \times 101,6/100 - 100$) (6,1 mld zł w cenach 2005 roku) złożyły się:

- faktyczny wzrost wolumenu produkcji o 5,1 mld zł (83,6%), na który składa się:
 - wzrost z tytułu wzrostu nakładów o 1,9 mld zł (37,3%),
 - wzrost z tytułu poprawy efektywności technicznej wykorzystania ponoszonych nakładów o 3,2 mld zł (62,7%),
- realny wzrost cen rolnych skutkujący średnim rocznym wzrostem wartości produkcji o 1,0 mld zł (16,4%).

W okresie poakcesyjnym miał miejsce umiarkowany wzrost wolumenu nakładów (zużycia pośredniego) – średniorocznie były one wyższe o 1,3 mld zł (o 3,6%) (tab. 2.). Wystąpił jednak w okresie poakcesyjnym (lata 2004-2009) w stosunku do okresu przed akcesją (lata 1999-2003) istotny wzrost cen ponoszonych nakładów, które w ujęciu realnym były średnio wyższe o 9,6% (tab. 2.). Zmiana wolumenu zużycia pośredniego i zmiany cen wywołały zmiany wartości zużycia pośredniego w ujęciu realnym o 13,5% ($103,6 \times 109,6/100 - 100$), czyli o około 4,8 mld zł. Na wzrost wartości zużycia pośredniego w wyrazie realnym złożył się zatem:

- realny przyrost wolumenu zużycia pośredniego o 1,3 mld zł (27,0%),
- realny wzrost cen zużycia pośredniego o 3,5 mld zł (73,0%).

Przyrównując wzajemne relacje wzrostu produkcji i wzrostu zużycia pośredniego w okresie poakcesyjnym w stosunku do okresu przed akcesją, można pokusić się o następujące konkluzje:

- wzrostowi wolumenu nakładów (zużycia pośredniego) o 1,3 mld zł towarzyszył faktyczny wzrost produkcji o 5,1 mld zł (przy czym jak wykazano powyżej przy przyjęciu dotychczasowej efektywności ponoszonych nakładów ich wzrost wywoływałby wzrost wolumenu produkcji tylko o 1,9 mld zł), a zatem z 3,8 mld zł wzrostu produkcji aż 3,2 mld zł [$3,8 \text{ mld zł} - (1,9 - 1,3 \text{ mld zł})$] spowodowane zostało poprawą efektywności wykorzystania ponoszonych nakładów³,
- zatem z tytułu wzrostu nakładów i poprawy efektywności ich wykorzystania dochód rolników w okresie poakcesyjnym był wyższy średniorocznie o około 3,8 mld zł (5,1-1,3 mld zł), wyraźnie więc poprawiła się techniczna efektywność ponoszonych nakładów, która w okresie przedakcesyjnym wynosiła 1,49 (wolumen produkcji 53,4 mld zł/wolumen

³ Zgodnie z zasadą malejącej efektywności krańcowej nakładów kolejne dozy nakładów powinny być coraz mniej produktywne. W tym przypadku było odwrotnie, jednak nie należy rozumieć tego tak, że nastąpił tylko wzrost produktywności krańcowej. Można przyjąć, że poprawiła się przeciętna efektywność ponoszonych nakładów.

Tabela 2. Zużycie pośrednie w sektorze rolnym w Polsce w latach 1999-2009

Wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002	2003	1999-2003 (średnio)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2004-2009 (średnio)
Zużycie pośrednie wolumen (ceny stałe 2005 roku)													
mld zł	36,8	35,3	35,6	35,8	35,4	35,8	37,0	36,0	36,9	37,3	37,4	37,8	37,1
2005=100	102,1	98,0	98,7	99,4	98,1	x	102,7	100,0	102,2	103,5	103,7	104,8	x
rok poprzedni=100	94,7	96,0	100,7	100,7	98,7	.x	104,7	97,4	102,2	101,2	100,2	101,1	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100	x	x	x	x	x	x	103,6
Nominalny wzrost cen zużycia pośredniego													
2005=100	76,7	88,6	92,6	90,4	94,8	x	102,4	100,0	102,1	119,7	130,5	123,6	x
rok poprzedni=100	103,3	115,4	104,6	97,6	104,8	x	108,1	97,6	102,1	117,2	109,0	94,7	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	127,8
Zużycie pośrednie sektora rolnego (ceny bieżące)													
mld zł	28,2	31,3	33,0	32,4	33,5	31,7	37,9	36	37,6	44,7	48,8	46,7	42,0
2005=100	78,3	86,8	91,4	89,9	93,0	x	105,2	100,0	104,4	123,9	135,4	129,5	x
rok poprzedni=100	97,8	110,8	105,3	98,3	103,5	x	113,2	95,1	104,4	118,7	109,3	95,7	x
1999-2003 = 100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	132,4
Realny wzrost cen zużycia pośredniego													
2005=100	93,4	100,6	101,6	97,0	101,3	x	105,2	100,0	100,6	113,5	120,1	109,9	x
rok poprzedni=100	97,5	107,6	101,1	95,4	104,4	x	103,8	95,1	100,6	112,8	105,8	91,5	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	109,6
Realny przyrost wartości zużycia pośredniego													
2005=100	95,3	98,6	100,3	96,4	99,3	x	108,0	100,0	102,9	117,4	124,5	115,2	x
rok poprzedni=100	92,3	103,3	101,8	96,1	103,0	x	108,7	92,6	102,9	114,1	106,1	92,5	x
1999-2003=100	x	x	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x	113,5

Źródło: Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, Eurostat i obliczenia własne.

- zużycia pośredniego 35,8 mld zł) i wzrosła w okresie poakcesyjnym do 1,58 (wolumen produkcji bez dotacji do produktu 58,5 mld zł/wolumen zużycia pośredniego 37,1 mld zł),
- z punktu widzenia poziomu uzyskiwanych dochodów niezwykle istotne są realne zmiany cen, które w okresie poakcesyjnym dużo szybciej wzrastały w przypadku zużycia pośredniego, niż ceny uzyskiwane przez rolników za sprzedawane produkty rolne; sprawiło to, że wartość produkcji rolnej w wyrazie realnym wzrosła o 6,1 mld zł, a wzrost wartości ponoszonych nakładów wyniósł 4,8 mld zł; wygospodarowany wzrost dochodu uległ zmniejszeniu do zaledwie 1,3 mld zł średniorocznie, czyli inaczej ujmując wzrost nakładów i poprawa ich technicznej efektywności wykorzystania wywołały wzrost dochodów rolników w okresie poakcesyjnym w cenach stałych roku 2005 o 3,8 mld zł, a pogorszenie relacji cenowych umniejszyło ten rezultat o 2,5 mld zł do poziomu 1,3 mld zł,
 - powoduje to że przyrost dochodu o 1,3 mld zł jest mniejszy od wzrostu wartości przyrostu zużycia pośredniego wynoszącego 1,9 mld zł, a zatem mimo wzrostu dochodu, pogorszeniu uległa ekonomiczna efektywność ponoszonych nakładów do 1,47 (wartość produkcji bez dotacji 59,5 mld zł/wartość zużycia pośredniego 40,6 mld zł).

Podsumowując tę część analizy, można wskazać, że bez wsparcia środkami finansowymi WPR dochody sektora rolnego w Polsce byłyby wyższe w okresie poakcesyjnym tylko o 1,3 mld zł średniorocznie.

Jak już jednak wskazywano wcześniej faktycznie wytworzona produkcja w okresie poakcesyjnym została wsparta także dotacjami do produktu, które w wyrazie realnym wzrosły w okresie poakcesyjnym o 3,1 mld zł, a także pozostałymi dotacjami, których wzrost w ujęciu nominalnym w stosunku do okresu sprzed akcesji wyniósł 6,6 mld zł (ich średni roczny poziom w okresie poakcesyjnym wyniósł 7,1 mld zł wobec 0,5 mld zł w okresie przedakcesyjnym). W ujęciu realnym w cenach roku 2005 przyrost pozostałych dotacji można szacować na około 5,7 mld zł.

Te dwa parametry – ponadjedenastokrotny przyrost dotacji do produktu i ponadpiętnastokrotny wzrost wsparcia sektora rolnego pozostałymi subwencjami, przy stabilizacji innych pozycji obciążających dochody rolnicze, wywołały skokowy przyrost dochodów przedsiębiorców rolnych (rolników) w wyrazie realnym, które średniorocznie były wyższe o około 10,1 mld zł w cenach roku 2005, czyli ponad 100% w stosunku do okresu sprzed akcesji. Podsumowując całość przyczyn, które złożyły się na wzrost dochodów rolników w Polsce w okresie poakcesyjnym w ujęciu realnym, można wyróżnić następujące czynniki sprawcze tego procesu:

- faktyczny wzrost wolumenu produkcji: 5,1 mld zł (50,5%), na który składa się:
 - wzrost produkcji z tytułu wzrostu nakładów: 1,9 mld zł (18,8%),
 - wzrost produkcji z tytułu poprawy efektywności technicznej wykorzystania ponoszonych nakładów: 3,2 mld zł (31,7,7%).
- realny wzrost cen rolnych skutkujący średnim rocznym wzrostem wartości produkcji: 1,0 mld zł (9,9%),
- wzrost wartości zużycia pośredniego w kwocie 4,8 mld zł (-47,5%), na który złożył się:
 - realny przyrost wolumenu zużycia pośredniego 1,3 mld zł (12,9%),
 - realny wzrost cen zużycia pośredniego 3,5 mld zł (34,6%),
 - co łącznie daje 1,3 mld zł przyrostu dochodów z tytułu „produkcji” (12,9%),
- przyrost dotacji do produktu w wyrazie realnym 3,1 mld zł (30,7%),
- przyrost pozostałych dotacji w ujęciu realnym 5,7 mld zł (56,4%),
- co daje łącznie przyrost dochodu z tytułu dotacji w wysokości 8,8 mld zł (87,1%).

Tabela 3. Dochody sektora rolnego w Polsce i udzielone subwencje w latach 1999-2009

Wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002	2003	1999-2003 (średnio)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2004-2009 (średnio)
Dochód przedsiębiorcy rolnego (ceny bieżące)													
mld zł	8,1	9,1	11,3	9,0	8,2	9,1	20,2	18,3	20,7	26,7	25,5	24,8	22,7
2005=100	44,3	49,6	61,7	49,0	44,7	x	110,2	100,0	112,7	145,4	138,8	135,5	x
rok poprzedni=100	73,4	112,0	124,4	79,5	91,2	x	246,4	90,8	112,7	129,0	95,5	97,6	x
Dynamika dochodów przedsiębiorcy rolnego (ceny stałe)													
2005=100	53,9	56,3	67,6	52,6	47,8	x	113,1	100,0	111,0	137,8	127,7	120,5	x
rok poprzedni=100	69,3	104,4	120,2	77,7	90,8	x	236,8	88,4	111,1	124,1	92,7	94,3	x
2000-2003=100	x	x	x	x	x	100	x	x	x	x	x	x	212,7
Dotacje do produktów													
mld zł (ceny bieżące)	0,2	0,3	0,4	0,5	0,5	0,4	3,7	3,7	4,5	3,7	4,1	4,6	4,1
2005=100	6,3	7,2	10,3	13,8	13,1	x	98,5	100,0	119,0	98,2	109,7	123,1	x
rok poprzedni=100	115,0	143,4	134	94,8	x	751,9	101,5	119,0	82,3	111,7,4	112,3	x	
mld zł (ceny stałe 2005)	0,2	0,2	0,3	0,5	0,4	0,3	3,0	3,7	4,2	2,9	3,0	3,6	3,4
Pozostałe dotacje (ceny bieżące)													
mld zł	0,5	0,6	0,5	0,4	0,3	0,5	4,3	4,7	6,3	7,9	10,3	8,9	7,1
2005=100	11,1	12,4	10,0	8,7	6,6	x	90,7	100,0	132,8	165,7	217,3	187,3	x
rok poprzedni=100	100,0	112,4	80,4	86,7	75,7	x	1382,7	110,3	132,8	124,8	131,2	86,2	x
mld zł (ceny stałe 2005)	x	x	x	x	x	0,4	x	x	x	x	x	x	6,1
Razem dotacje dla sektora rolnego (ceny bieżące)													
mld zł	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	8,0	8,5	10,8	11,5	14,4	13,5	11,1
2005=100	8,9	10,1	10,1	10,9	9,4	x	94,1	100,0	126,7	135,9	169,8	159,0	x
rok poprzedni=100	113,2	100,2	100,2	107,9	86,4	x	996,6	106,4	126,5	107,2	124,9	93,6	x
Udział dotacji w dochodzie przedsiębiorcy rolnego (ceny bieżące) [%]													
	9,3	9,5	7,6	10,3	9,8	9,2	39,6	46,3	52,1	43,3	56,7	54,3	49,0

Źródło: Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, Eurostat i obliczenia własne.

Podsumowując, w okresie poakcesyjnym przeważały czynniki sprzyjające wzrostowi dochodów rolniczych, a zatem sprzyjające także rozwojowi sektora i poprawie jego konkurencyjności. Korzystny wpływ wywierały uwarunkowania endogeniczne, bowiem nastąpił wzrost wolumenu produkcji, a tempo wzrostu produkcji przewyższało wzrost nakładów, czyli poprawie ulegała techniczna efektywność wytwarzania. Spośród czynników egzogenicznych negatywnie na poziom dochodów rolniczych oddziaływało szybsze tempo wzrostu cen nakładów niż cen produktów rolniczych, natomiast bardzo pozytywnie przyrost subwencji. Pogarszanie relacji cenowych dla rolnictwa jest tendencją względnie trwałą, stąd bardzo pozytywnie należy postrzegać poprawę efektywności technicznej wytwarzania, jednak równocześnie trzeba pamiętać, że to głównie subwencje są odpowiedzialne za wzrost dochodów rolniczych po akcesji Polski do UE.

MOŻLIWOŚCI ROZWOJOWE GOSPODARSTW ROLNYCH W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ FADN

Sytuacja ekonomiczna sektora, mimo że jest pochodną sytuacji na poziomie mikroekonomicznym, nie wskazuje na to, jaka populacja gospodarstw rolnych cechuje się możliwościami rozwojowymi i przesądzać będzie o rozwoju sektora rolnego w Polsce. Szczególnie istotne jest to, iż dopiero określony wolumen dochodu uzyskiwany w gospodarstwie rolnym będzie przesądzał o możliwościach jego rozwoju. Wiele szczegółowych informacji dotyczących sytuacji ekonomicznej polskiego rolnictwa przynoszą wyniki rachunkowości FADN⁴, do którego wdrożenia Polska została zobowiązana z chwilą wejścia do UE. W polu obserwacji FADN mieszczą się gospodarstwa, które wytwarzają w danym regionie FADN lub kraju co najmniej 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM)⁵. W tym celu sumuje się wartości SGM z gospodarstw znajdujących się w krajowym rejestrze gospodarstw rolnych, poczynając od największych aż wyczerpane zostanie 90% wartości SGM wytwarzanej w badanej jednostce administracyjnej. Gospodarstwa rolne w UE dzieli się na podstawie wielkości ekonomicznej i typu rolniczego⁶. Dla ustalenia wielkości ekonomicznej wykorzystuje się SGM oraz Europejską Jednostkę Wielkości (ESU)⁷.

W rolnictwie polskim próba badawcza wynosi około 12 tys. gospodarstw, które są reprezentatywne dla około 750 tys. gospodarstw (tab. 4.). Znaczy to, że wskazane około 750 tys. gospodarstw rolnych wytwarza 90% nadwyżki bezpośredniej w rolnictwie polskim.

Na podstawie analizy danych gospodarstw z próby FADN sklasyfikowanych według ich wielkości ekonomicznej można wskazać, że w rolnictwie polskim dominują gospodarstwa bardzo małe i małe (2-8 ESU), bowiem stanowią one około 2/3 wszystkich gospodarstw

⁴ FADN (*Farm Accountancy Data Network* – Sieć Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych).

⁵ Standardowa nadwyżka bezpośrednia (*Standard Gross Margin* – SGM) jest nadwyżką bezpośrednią z trzech lat wartości produkcji określonej działalności rolniczej nad średnią z trzech lat wartością kosztów bezpośrednich, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji.

⁶ Wśród typów rolniczych wyróżnia się 8 typów ogólnych, 17 typów podstawowych i 50 typów szczegółowych oraz 50 podtypów szczegółowych.

⁷ *European Size Unit* (ESU) – Europejska Jednostka Wielkości. Wartość 1 ESU odpowiada określonej wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej wyrażonej w euro. Od 1984 roku 1 ESU stanowi równowartość 1200 euro. W UE w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstwa dzieli się je następująco: bardzo małe (do 4 ESU), małe (4-8 ESU), średnio małe (8-16 ESU), średnio duże (16-40 ESU), duże (40-100 ESU) i bardzo duże (100 i więcej). Podział ten może być jeszcze bardziej szczegółowy. W krajach, w których licznie występują gospodarstwa małe, wyróżnia się także gospodarstwa najmniejsze (poniżej 2 ESU).

Tabela 4. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych z pola obserwacji FADN według ich wielkości ekonomicznej

Wyszczególnienie	Lata	W próbie FADN	Bardzo małe (2-4 ESU)	Małe (4-8 ESU)	Średnio-małe (8-16 ESU)	Średnio-duże (16-40 ESU)	Duże (40-100 ESU)	Bardzo duże (>100 ESU)
Liczba gospodarstw w polu obserwacji FADN	2004 2008	744 502 753 242	187 839 287 900	299 728 239 292	181 497 147 896	62 875 64 038	9 615 10 577	2 947 3 539
Wielkość ekonomiczna (ESU)	2004 2008	9,8 9,6	3,1 3,1	5,4 5,7	11,7 11,3	24,7 24,7	56,8 57,5	291,8 311,2
Przeciętna powierzchnia UR [ha]	2004 2008	15,9 17,7	7,2 8,0	10,9 12,3	18,6 19,7	32,4 36,1	71,9 81,0	386,9 563,9
Wartość produkcji [tys. zł]	2004 2008	86,1 91,1	28,2 33,1	51,3 56,9	99,1 103,3	220,5 213,5	576,5 507,7	2040,7 3145,7
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny [tys. zł]	2004 2008	12,8 16,2	3,0 7,9	7,0 11,4	14,4 18,2	32,0 36,6	75,7 79,2	300,1 179,1
Inwestycje brutto [tys. zł]	2004	11,6	2,7	5,3	13,7	35,0	129,1	206,3
	2005	12,0	1,9	5,5	15,4	37,2	110,0	217,1
	2006	14,3	1,9	6,1	18,1	45,6	117,6	355,8
	2007	12,7	2,3	6,0	14,8	42,4	128,7	346,0
	2008	11,2	1,8	4,3	11,6	33,9	91,8	589,9
Inwestycje netto [tys. zł]	2004	-1,3	-4,4	-4,2	-1,5	8,4	71,2	60,1
	2005	-1,3	-5,4	-4,1	-0,1	10,9	55,7	29,0
	2006	1,1	-5,1	-3,2	2,6	20,6	63,3	122,9
	2007	0,1	-5,1	-3,5	-0,2	17,1	77,5	139,2
	2008	-3,2	-6,1	-6,7	-5,5	4,4	32,5	314,0

Uwaga: kursy wymiany w zł/euro: w 2004 roku – 4,5268, w 2005 roku – 4,0230, w 2006 roku – 3,8959, w 2007 roku – 3,7837, w 2008 roku – 3,5121.

Źródło: Wyniki standardowe uzyskiwane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN, IERiGŻ-PIB, Warszawa, odpowiednie lata.

z pola obserwacji FADN, a ich liczba w analizowanych latach 2004-2008 wzrosła. Gospodarstwa te cechują się mniejszą od przeciętnej powierzchnią użytków rolnych, aczkolwiek w latach 2004-2008 uległa ona umiarkowanemu zwiększeniu. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny jest w tych gospodarstwach o kilkadziesiąt procent niższy od przeciętnych wynagrodzeń netto w gospodarce narodowej.

Na drugim biegunie znajdują się gospodarstwa średnio duże, duże i bardzo duże (powyżej 16 ESU), których w rolnictwie polskim w 2004 było ponad 75 tys., a do roku 2008 ich liczba wzrosła do ponad 78 tys. Cechują się one wyraźnie większą od przeciętnej powierzchnią użytków rolnych, a dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny wyraźnie przekracza przeciętne wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej.

Pomiędzy dwoma omówionymi grupami znajdują się gospodarstwa średnio małe (8-16 ESU). Charakteryzują się one wielkościami nieco lepszymi niż przeciętne w całym polu obserwacji FADN. Liczba tych gospodarstw w Polsce zmalała z ponad 180 tys. w roku 2004 do mniej niż 150 tys. w roku 2008. Można zatem wyciągnąć wniosek, że i w gospodarstwach z pola obserwacji FADN następuje polaryzacja struktury ekonomicznej gospodarstw – wzrasta liczba gospodarstw małych oraz średnio dużych i dużych, a maleje średnio małych.

Łączna analiza poziomu uzyskiwanego dochodu na osobę pełnozatrudnioną rodziny oraz realizowanych inwestycji netto wskazuje, że w całym analizowanym okresie za gospo-

darstwa rozwojowe, gwarantujące właściwy poziom bytowania rodzinie i reprodukcję rozszerzoną majątku można uznać tylko gospodarstwa powyżej 16 ESU, czyli około 75-80 tys. gospodarstw rolnych. Gospodarstwa te prezentują wysoki potencjał konkurencyjny, który ulega wzmocnieniu, ale ich udział stanowi jedynie nieco ponad 10% gospodarstw z pola obserwacji FADN.

Ujemne inwestycje netto i niski poziom dochodu na osobę pełnozatrudnioną rodziny występują regularnie we wszystkich latach analizowanego okresu w gospodarstwach bardzo małych i małych, które w 2008 roku stanowiły ponad 2/3 analizowanej grupy gospodarstw z pola obserwacji FADN i wydaje się jest to już cecha trwała tej grupy gospodarstw.

Pozytywne, aczkolwiek w niewielkich rozmiarach, zmiany w zakresie inwestycji netto i poziomu dochodów dotyczyły gospodarstw średnio małych (8-16 ESU). W tej grupie zachodzą procesy dywersyfikacji na gospodarstwa rozwojowe (z dodatnim poziomem inwestycji netto i parytetowym poziomem dochodów) i gospodarstwa degresywne. Procesy zachodzące w tej grupie gospodarstw decydują, ile spośród nich dołączy do gospodarstw w pełni rozwojowych (o wielkości ekonomicznej powyżej 16 ESU) i jak liczna będzie w efekcie w Polsce grupa gospodarstw rozwojowych, w pełni konkurencyjnych na Jednolitym Rynku Europejskim, która decyduje o kierunkach rozwoju polskiego rolnictwa.

WNIOSKI

1. W okresie poakcesyjnym przeważały czynniki sprzyjające wzrostowi dochodów rolniczych, a zatem rozwojowi sektora. Korzystny wpływ wywierały zarówno uwarunkowania endogeniczne, jak i egzogeniczne.
2. Korzystny wpływ uwarunkowań endogenicznych przejawiał się wzrostem wolumenu produkcji, którego tempo przewyższało wzrost nakładów, czyli poprawie ulegała techniczna efektywność wytwarzania.
3. Spośród czynników egzogenicznych negatywnie na poziom dochodów rolniczych oddziaływało szybsze tempo wzrostu cen nakładów niż cen produktów rolniczych, natomiast bardzo pozytywnie przyrost subwencji. Przewaga wpływu subwencji była jednak dominująca, co sprawiło, że wzrost dochodów rolniczych po akcesji Polski do UE głównie wynikał ze wzrostu subwencji.
4. Słabością polskiego rolnictwa jest to, że znaczący potencjał produkcyjny skupiony jest w dużej mierze w gospodarstwach rolnych prowadzących produkcję na małą skalę i uzyskujących niewielkie dochody. Ta mikroekonomiczna słabość większości gospodarstw rolnych determinuje słabość rolnictwa polskiego w ujęciu sektorowym i mimo iż w warunkach akcesji osiągnęło ono istotny postęp produkcyjno-ekonomiczny, możliwości rozwojowe większości gospodarstw rolnych są bardzo ograniczone.
5. Dotychczasowe procesy przemian i dostosowań doprowadziły do ukształtowania się w rolnictwie polskim grupy około 75-80 tys. gospodarstw rozwojowych, trwale uzyskujących ponadparytetowy poziom dochodów i realizujących inwestycje netto. Ta grupa gospodarstw wyznacza podstawowy kierunek przemian sektora rolnego w Polsce.

LITERATURA

- Józwiak W. 2009: *Efektywność polskich gospodarstw rolnych*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1.
- Józwiak W., Mirkowska Z. 2008: *Polskie gospodarstwa rolne w pierwszych latach członkostwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2.
- Majewski E., Ziętara W. 2009: *Wpływ zmian we WPR na wyniki ekonomiczne gospodarstw towarowych w Polsce w perspektywie do 2014 roku*, praca zbiorowa, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Poczta W. 2009: *Wpływ integracji z UE na sytuację strukturalną, produkcyjną i ekonomiczną polskiego rolnictwa*, [w:] *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, Raport 6 (synteza), Zeszyt 145 (red.) R. Urban. IERiGŻ-PIB Warszawa.
- Poczta W. 2001: *Sytuacja konkurencyjna polskich gospodarstw rolnych w aspekcie integracji z Unią Europejską*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. III, z. 5, s. 30-36.
- Poczta W., Czubak W., Pawlak K. 2009: *Zmiany w wolumenie produkcji i dochodach rolniczych w warunkach akcesji Polski do UE*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 4, s. 40-52
- Poczta W., Hardt Ł. 2005: *Skutki integracji Polski z UE dla rolnictwa i obszarów wiejskich – próba oceny*. UKiE, Warszawa.
- Siemiński P. 2008: *Konkurencyjność rolnictwa polskiego po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, Maszynopis rozprawy doktorskiej, UP w Poznaniu – SGGW w Warszawie.
- Zegar J. S. 2004: *Dochody chłopskie w latach transformacji oraz po akcesji do Unii Europejskiej*, [w:] *Wieś, rolnictwo i gospodarka żywnościowa po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, (red.) A. Kowalski, E. Mazurkiewicz, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, IERiGŻ, Warszawa.
- Zegar J. S. 2008: *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

*Walenty Poczta*ECONOMIC CONDITION OF POLISH FARMS AFTER THE INTEGRATION
WITH THE EU AND ITS DETERMINANTS AS A PREMISE OF AGRICULTURAL
DEVELOPMENT

Summary

The aim of this paper is to identify chosen determinants and results achieved by the agricultural sector in Poland and an assessment of their impact on the development possibilities of agriculture. Since the integration with the EU, the Polish agriculture has been prevailed by the factors favoring growth of agricultural incomes and the same development of the agricultural sector. One can distinguish positive impact of both endogenous (growth of production volume, improvement of technical efficiency of production) and exogenous determinants (excess of positive effects of subsidies for agriculture over negative results of price relation deterioration).

Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Walenty Poczta
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
ul. Wojska Polskiego 28
60-637 Poznań
tel. (61) 848 71 14
e-mail: poczta@up.poznan.pl